

فصلنامه علمی - تخصصی

مطالعات تفسیری آلاء الرحمن

گروه علمی - تربیتی تفسیر و علوم قرآن جامعه الزهراء (ع)

دوره دوم * شماره هشتم * تابستان ۱۴۰۳

مسئولیت حاکمیت در امر حجاب با توجه به الگوی سوم زن مسلمان با تاکید بر آیات و روایات

اعظم عبدالشاه^۱

سیده معصومه تقوی^۲

نرگس بزرگخو^۳

چکیده

مقاله حاضر به بررسی مسئولیت حاکمیت، نسبت به تأثیرات تهاجم فرهنگی و تبلیغات غربی بر حجاب و الگوی زن مسلمان می‌پردازد. در شرایط کنونی، با توجه به تلاش‌های مستمر برای ترویج بی‌حجابی و تخریب الگوی مطلوب زن مسلمان، ضرورت توجه به این موضوع، بیش از پیش احساس می‌شود. بی‌توجهی به وضعیت موجود و عدم پیگیری از سوی مردم و حکومت می‌تواند منجر به گسترش بی‌عفتی، تضعیف نهاد خانواده و از بین رفتن الگوی اسلامی شود. این پژوهش، با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و استفاده از منابع کتابخانه‌ای، در پی پاسخ به این پرسش است که مسئولیت حاکمیت در امر حجاب با توجه به الگوی سوم زن مسلمان از منظر آیات و روایات چیست و بر این نکته تاکید دارد که مسئولیت حاکمیت، فراتر از یک مسئله فردی و اجتماعی، می‌باشد. یافته‌های تحقیق، نشان می‌دهد که حکومت اسلامی باید با اتخاذ سیاست‌های فرهنگی جامع و هوشمندانه، زمینه‌های رشد و شکوفایی الگوی سوم زن مسلمان را فراهم آورد. نتایج این مطالعه بر اهمیت مسئولیت‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی حاکمیت تاکید دارد و بیان می‌کند که تحقق الگوی سوم زن مسلمان، نیازمند همکاری ملی و تلاش همه دستگاه‌های حکومتی است. با ابفای نقش محوری حکومت در این زمینه، می‌توان به حفظ هویت اسلامی جامعه و تقویت بنیان‌های خانواده کمک نمود.

واژگان کلیدی

مسئولیت، حاکمیت، مسئولیت حاکمیت، الگوی زن مسلمان، الگوی سوم زن مسلمان، حجاب.

Email: abdolshahazam@gmail.com .	۱. دانش‌پژوه سطح ۲، رشته تفسیر، گرایش علوم و معارف قرآنی، جامعه الزهراء (ع) (نویسنده مسئول)
Orcid: 0009-0002-5442-1727	۲. دانش‌پژوه سطح ۴، رشته تفسیر، گرایش علوم و معارف قرآنی، جامعه الزهراء (ع) ۳. دانشجوی دکترا، رشته قرآن و حدیث، دانشگاه قرآن و حدیث، قم.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۵	تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۰
استناددهی: عبدالشاه، اعظم؛ تقوی، سیده معصومه؛ بزرگخو، نرگس (۱۴۰۳). «مسئولیت حاکمیت در امر حجاب با توجه به الگوی سوم زن مسلمان با تاکید بر آیات و روایات»، مطالعات تفسیری آلاء الرحمن، دوره ۲، ش ۸، صفحات ۷۵-۹۲.	

مقدمه

حجاب زن به عنوان یک موضوع اجتماعی در جوامع مختلف به شکل های گوناگون وجود دارد. دین اسلام، الگوی خاصی برای آن ارائه کرده است. دانشمندان مسلمان، الگوهای مختلفی معرفی می کنند که در میان آن ها با توجه به آیات و روایات، الگوی سوم زن مسلمان، جامعیت و اهمیت بیشتری دارد. با توجه به اینکه هدف از آفرینش، رسیدن به کمال و سعادت دنیوی و اخروی است و زن مسلمان برای رسیدن به این هدف، احتیاج به الگوی مناسبی دارد. استفاده از راه کارهای مناسب برای ترویج حجاب با سبک الگوی سوم زن مسلمان، از اهمیت زیادی برخوردار است.

در دو دهه اخیر، عدم رعایت حجاب اسلامی بعضی از زنان مسلمان، از نوعی آشفتگی خبر می دهد که جامعه ما با آن روبرو شده است. تهاجم فرهنگی و تبلیغات غربی در تشویق بی حیایی و بی عفتی، تحت عنوان آزادی و همچنین نادیده گرفتن جایگاه اصلی زن از طرف شرق و غرب، از عوامل اصلی تخریب الگوی سوم زن مسلمان هستند و در صورت بی اعتنایی به وضعیت موجود و عدم پیگیری آن توسط مردم و حکومت، شاهد گسترش بی عفتی و از هم پاشیدگی نهاد خانواده و از بین رفتن الگو و فرهنگ اسلامی خواهیم بود.

پیشینه

در مورد مسئولیت حاکمیت در امر حجاب، کتابها و مقالات متعددی نوشته شده است. از جمله:

- ۱) کتاب «بررسی فقهی - حقوقی حاکمیت و حجاب و عفاف» از فاطمه فلاح تفتی، انتشار یافته در سال ۱۴۰۲ش؛ موضوعات مهم آن عبارتند از: مفهوم شناسی و موضوع شناسی - چهار چوب نظری و ادله مسئولیت حکومت اسلامی در ارتباط با حجاب - عوامل موثر بر میزان مسئولیت حکومت اسلامی و محدوده آن در حوزه حجاب.
- ۲) کتاب «زن و بازیابی هویت حقیقی»، محسن کربلایی و جمعی از محققین؛ گزیده بیانات رهبر معظم انقلاب: آیت الله سید علی خامنه ای، نشر یافته در سال ۱۳۹۲ش؛ در این کتاب، به مباحثی همچون: زن و خانواده، سیمای زن در بعد فردی و الگوهای قرآنی، سیمای

زن در بعد خانوادگی و سیمای زن در بعد اجتماعی پرداخته شده است.

۳) مقاله «مبانی مسئولیت حکومت اسلامی در ترویج حجاب» از حسن علی علی اکبریان؛ فصلنامه فقه، بهار و تابستان ۱۳۸۶، سال چهاردهم - شماره ۱ (از صفحه ۵۳ تا ۹۵)؛ در این مقاله به مباحثی همچون: ادله مسئولیت حکومت اسلامی در ترویج حجاب و تحلیل مسئولیت حکومتی در برابر احکام اسلامی پرداخته شده است.

نکته شایان توجه اینکه: با بررسی‌های صورت گرفته مشخص شده که تاکنون نگاشته‌ای در جهت تبیین مسئولیت‌های حاکمیت در امر حجاب طبق الگوی سوم زن مسلمان، تدوین نیافته است.

از آنجا که حاکمیت اسلامی نقش بسیار گسترده‌ای در پیشگیری از اشاعه فحشا و دفع مفساد اجتماعی دارد، این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی در نظر دارد مسئولیت‌ها و اختیارات حکومت اسلامی ایران در زمینه‌های فرهنگی-اقتصادی و سیاسی در حوزه حجاب با توجه به الگوی سوم زن مسلمان را بررسی کند.

۱. مفهوم شناسی

برای کسب فهم بهتر از مسئله، ابتداء به تبیین مفهوم دو واژه «حجاب» و «الگو» پرداخته می‌شود:

۱-۱. مفهوم حجاب

حجاب در لغت به معنای پرده، چادر، روپوش، روبند، آنچه که با آن چیزی را بپوشانند و چیزی که مانع بین دو چیز دیگر باشد (عمید، ۱۳۷۷: ۱/۵۵۷).

حجاب به معنای اصطلاحی و متداول، امروزی پوشش و ستر مخصوص بانوان است به طوری که سرگردن و برآمدگی‌های بدن را بپوشانند. در واقع بانوی محجبه کسی است که به وسیله پوشش مناسب خود را در ستر و حجاب قرار می‌دهد و مانع از نگاه نامحرمان به خود می‌شود.

البته در قرآن کریم، خبری از کلمه «حجاب» نیست؛ به جای آن، از واژه «جلایب» استفاده شده است. این کلمه تنها یک مرتبه در قرآن به کار رفته است: خداوند می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ

قُلْ لَا زَواجِكَ وَبَنَاتِكَ وَبَسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يَدِينَنَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيْبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يَعْرِفَنَ فَلَا يُؤْذِنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا؛ ای پیامبر به زنان و دخترانت و به زنان مؤمنان بگو، پوشش های خود را بر خود فروتر گیرند، این برای آنکه شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند، به احتیاط نزدیکتر است و خدا آمرزنده مهربان است ﴿ (احزاب: ۵۹) این آیه ضمن دستور دادن به امر حجاب، فلسفه آن را بیان می کند که همانا شناخته شدن اهل عفت و حجاب و اذیت نشدن توسط دیگران است. در این که منظور از «جلباب» چیست مفسران و ارباب لغت برای آن چند معنی ذکر کرده اند: الف) ملحفه (چادر) و پارچه بزرگی که از روسری بلندتر است و سر و گردن و سینه ها را می پوشاند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۹: ۱۹۹؛ طریحی نجفی، بی تا: ۲۳/۲)؛ ب) مقنعه و خمار (هر دو واژه به کسر اول) به معنی روسری (طریحی: همان)؛ ج) پیراهن گشاد (شرتونی، بی تا: ۴۴۷).

۲-۱. مفهوم الگو

الگو به معنای سرمشق یا نمونه است و نزدیکترین واژه به معنای الگو در ادبیات قرآنی، اسوه است (معین، ۱۳۵۱: ۵۸/۱). اسوه به معنای مقتدا، پیشوا، پیشرو است و آنچه که به آن کسی را تسلی دهند (عمید، ۱۳۷۷: ۱۸۴/۱). در قرآن کریم به تعداد زیادی مسئله اسوه و الگو و تبعیت از الگوهای زیبا و اجتناب از الگوهای نایاب مطرح شده است. خداوند می فرماید: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾؛ قطعاً برای شما در اقتدا به رسول خدا سرمشقی نیکوست برای آن کس که به خدا و روز بازپسین امید دارد و خدا را فراوان یاد می کند ﴿ (احزاب: ۲۱).

۳-۱. مفهوم الگوی سوم

در دوران قبل از انقلاب اسلامی ایران، کشف حجاب زنان وسیله به انحراف کشاندن زنان بود و از زنان به عنوان ابزاری، جهت رسیدن به هدف سوم، استفاده می شد. از طرفی شیوع فساد در سطح جامعه، فضای نامناسب حضور زنان در اجتماع ایجاد کرد و موجب شد که زنان و خانواده هایی که به ارزش های اسلامی پایبند بودند، از حضور در این اجتماعات پرهیز کنند. اما

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، اسلام، ارزش زن محجبه و در عین حال حاضر در عرصه اجتماع را نشان داد. یعنی دوری از تفریط که روش بی بند و بارهاست و همچنین افراط نورزیدن که منش مقدس مآب‌های متحجر است و معتقدند که زن باید در پستوها و دور از مردان و جامعه، زندگی کند.

در سالیان اخیر، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، با معرفی الگوی سوم زن مسلمان؛ یعنی حضرت فاطمه زهرا علیها السلام اثبات کرد که زن می‌تواند با الگوگیری از ایشان، با انجام وظایف همسری و مادری در خانه از یک طرف و با عبادات خالصانه به درگاه الهی از طرف دیگر و از جهت سوم با حضور در اجتماع و شرکت در مسائل سیاسی، فرد موثر در خانه و اجتماع باشد (کربلایی، ۱۳۹۰: ۹/۱۱۰).

بنابراین، این الگو به اهمیت نقش‌های سنتی زن مانند مادری و همسر بودن توجه دارد و آن‌ها را نادیده نمی‌گیرد و به رشد و پیشرفت زنان نیز اهمیت می‌دهد و آن‌ها را تشویق می‌کند تا در همه عرصه‌ها به موفقیت دست یابند. همچنین با کنار گذاشتن الگوی شرقی که عموماً، زن به‌عنوان فردی وابسته و محصور در خانه و فاقد نقش موثر در خانه معرفی می‌شد و الگوی غربی که عموماً، زن را به ابزاری برای مصرف‌گرایی ولذت‌جویی معرفی کرده بود، جایگاه زن در جامعه ارتقا داده می‌شود.

۲. ابعاد مسئولیت حاکمیت در امر حجاب

حاکمیت در امر حجاب مسئولیت‌های زیادی دارد. در یک دسته‌بندی کلی می‌توان ابعاد مسئولیت حاکمیت دینی در امر حجاب را در سه محور پیش‌روی دسته‌بندی و تبیین نمود:

۱-۲. مسئولیت اجتماعی - فرهنگی حاکمیت در امر حجاب

مهم‌ترین اهداف در عرصه شکل‌گیری حکومت اسلامی؛ حفظ نظام اسلامی، برقراری و حفظ امنیت، برپایی عدالت، ظلم‌ستیزی، منع از اشاعه مفاسد اجتماعی، تامین منافع مادی و سعادت دنیوی و اخروی افراد جامعه است. برای رسیدن به این اهداف، چند راهکار مطرح کارآمد مطرح است (الزام حکومتی حجاب، سایت ویکی‌فقه، (۱۳۹۹/۰۸/۱۹)؛ از جمله:

۲-۱-۱. تقویت بنیه اعتقادی

پس از انقلاب صنعتی در جهان امروز و ورود به جهانی مدرنیته، بشر از جهت معرفتی و باورهای دینی، فرهنگی، اخلاقی و اجتماعی، دچار علم زدگی و تحیر و عدم ثبات و هرج و مرج شده است. در چنین عصری، ضرورت ایمان به خداوند و اهمیت معارف و باورهای دینی و تقویت و ثبات آن بیشتر احساس می‌شود. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به خدا و پیامبر او و کتابی که بر پیامبرش فرو فرستاد و کتاب‌هایی که قبلاً نازل کرده، بگروید و هرکس به خدا و فرشتگان او و کتاب‌ها و پیامبرانش و روز بازپسین کفر ورزد، در حقیقت دچار گمراهی دور و درازی شده است ﴿ (نساء: ۱۳۶). این آیه مومنین را خطاب می‌دهد تا به حقیقت بر ایمانشان در آینده ثابت بمانند و در آن مقاومت کنند. زیرا تصدیق کردن کافی نیست؛ بلکه باید انسان در هر لحظه به آن استمرار دهد.

در صورتی می‌توان ارزش‌ها و فعل‌های اخلاقی را در یک جامعه اسلامی همگانی ساخت که یک اعتقاد مذهبی محکم پشت سر آن باشد. باید دانست، عدم اهتمام به تقویت باورهای دینی و ارزش‌های اخلاقی سبب می‌شود، نسل جوان نسبت به ارزش‌ها بیگانه شود و نسبت به اعتقادات خود احساس حقارت کند و به خود باختگی نسبت به فرهنگ غرب برسد (فلاح تقی، ۱۴۰۱: ۱/۱۳۸).

حاکمیت اسلامی باید با استفاده از ابزارهای مختلف به تقویت بنیه اعتقادی افراد جامعه بپردازد. از جمله:

۱. ترویج معارف اسلامی: برگزاری دوره‌های آموزشی، نشست‌های علمی و استفاده از رسانه‌های جمعی برای تبیین مفاهیم اسلامی و تقویت ایمان به خدا.
۲. ایجاد فضای معنوی: برگزاری مراسم مذهبی، ترویج نماز جماعت و تشویق به مطالعه قرآن. بهترین زمان برای تقویت بنیه اعتقادی زنان مسلمان در امر حجاب، ماه مبارک رمضان و به خصوص شب‌های قدر است. حکومت اسلامی با مامور کردن مبلغان دینی می‌تواند از این

فرصت نهایت استفاده را ببرد و به تقویت بنیه اعتقادی زنان مسلمان در جهت ترویج عفاف و حجاب بپردازد.

۳. حمایت از نهادهای فرهنگی: حمایت از فعالیت‌های فرهنگی و هنری که به تقویت باورهای دینی کمک می‌کنند.

۴. استفاده از ظرفیت فضای مجازی: تولید محتوای جذاب و مفید در فضای مجازی برای مقابله با شبهات و ترویج ارزش‌های اسلامی. همچنین می‌توان از تکنولوژی‌های روز در جهت ارتقای سطح علمی و فرهنگی - اجتماعی و اسلامی استفاده کرد. چون دشمن از طریق فضای مجازی، اعتقادات اسلامی مردم را زیر سوال می‌برد تا آن‌ها را کمرنگ کند، مبلغان دینی می‌توانند از این تکنولوژی در جهت ارتقای سطح علمی و فرهنگی و اسلامی استفاده کنند. پس حاکمیت در تقویت بنیه اعتقادی زنان مسلمان و مخصوصاً در امر حجاب نقش بسزایی دارد.

۲-۱-۲. تبلیغ و تبیین اهمیت و کارکردهای حجاب

با توجه به دستورات مقام معظم رهبری در باره ضرورت جهاد تبیین در جامعه اسلامی، جهاد تبیین در مسئله حجاب یک ضرورت مهم فرهنگی بوده و فرهنگ‌سازی حجاب در جامعه با محوریت تشریح و تبیین آثار و مضرات بدحجابی از نگاه ادیان توحیدی با هدف مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن باید در الویت برنامه‌های فرهنگی نظام قرار گیرد (تبلیغ و تبیین حجاب، سایت خبرگزاری جمهوری اسلامی، کد خبر ۸۴۸۷۵۷، ۱۴/۰۶/۱۴۰۱).

برای این منظور تبیین کارکردهای حجاب و عفاف از جمله بالا بردن ارزش بهداشت روانی فرد و جامعه، استحکام بنیان خانواده و افزایش کارایی و از طرف دیگر تبیین پیامدهای عدم رعایت حجاب از جمله بالا رفتن آمار طلاق، هوس‌مداری، بی‌ثباتی کانون خانوادگی، چشم‌چرانی و... باید توسط نهادهایی مانند صدا و سیما و مخصوصاً آموزش و پرورش انجام گیرد (فلاح تفتی، ۱۴۰۱: ۳۱۹/۱).

همچنین آثار و برکات، فلسفه و نقش حجاب در جامعه اسلامی، قوانین حکومتی و نظرات ولی فقیه زمان و مراجع تقلید شیعه درباره حجاب، زیان‌های بدحجابی و علل گرایش به بی‌حجابی، روش‌های نیکو در دعوت به حجاب و راه‌های دعوت بانوان به حجاب برتر از جمله

مسائلی است که اهل تحقیق و نظر و خطیبان ائمه جمعه و سخنرانان دینی، باید به این موارد توجه و عنایت کافی داشته باشند و به شبهات رایج در مورد حجاب پاسخ داده شود و با استفاده از منطق و دلیل، اشتباه بودن این شبهات اثبات شود.

بنابراین داشتن اطلاعاتی از حوادث تاریخی درباره عفاف و حجاب در ایران و تبلیغ و ترویج درست امر حجاب به عنوان معروفی الهی از نیازهای جدی و ضروری مملکت ماست و مساله حجاب نباید، تمسک و بهانه‌ای برای دخالت‌های دشمنانمان در کار دین و دنیای ما باشد. (ضرورت حجاب، روزنامه آرمان امروز، شناسه خبر ۹۳۹۹، (۱۸/۰۵/۱۴۰۲)).

۲-۱-۳. ارائه الگوی مناسب

حکومت در زمینه الگوسازی باید به گونه‌ای عمل کند که ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها را تبیین کرده و نشان دهد و به معرفی الگوهای خوب و موفق که با حجاب و به دلیل سلامت نفس به موقعیت‌های تحصیلی، شغلی و اجتماعی رسیدند، پردازد (فلاح تقی، ۱۴۰۱: ۱/۲۳۱). به دلیل اینکه حجاب، یک امر الهی است؛ بهترین الگودهی در زمینه رعایت حجاب، باید از طریق دین اسلام صورت گیرد.

اسلام، حضرت فاطمه علیها السلام را به عنوان نمونه و اسوه زن مسلمان معرفی می‌کند و این الگورا در امت اسلام قرار داده است. این نمونه والای زن مسلمان، با زندگی ظاهری و رفتارش با همسر و فرزندان و انجام وظایفش در خانه و وظایف یک انسان مجاهد و خستگی‌ناپذیر در برخوردش با حوادث سیاسی و پیا دارنده‌ی نماز در محراب عبادت، بهترین الگو برای زن مسلمان است (کربلایی، ۱۳۹۰: ۹/۱۱۰).

ولی در جوامع غیر اسلامی، بر مبنای الگوی الهی عمل نمی‌شود. الگوی غربی امروز اروپایی برخاسته از الگوی باستانی رومی و یونانی است و زن وسیله‌ای برای التذاذ مرد است و عدم حجاب و آزادی جنسی در جوامع غربی حاکم است (کربلایی، ۱۳۹۰: ۹/۸۳).

بنابراین برای حل مشکل، از آنجا که مهم‌ترین دستگاه دولتی در زمینه امور هدایتی و ارائه الگوی مطلوب، آموزش و پرورش است، باید به آن توجه ویژه داشت. آموزش و پرورش، فعالیت هدایتی و ارشادی خود را می‌تواند در مواردی سازمان‌دهی کند، از جمله: بررسی و اصلاح

کتاب‌های درسی و قرار دادن موضوع‌های مربوط به عفاف و حجاب به‌صورت جذاب و نامحسوس و متناسب با موضوع کلی درس و همچنین استفاده از عکس‌هایی که غیر مستقیم از فرهنگ حجاب، یاد کنند و این فرهنگ را بستایند. این حرکت به دانش‌آموز می‌فهماند که تنها در جامعه عقیف می‌توان پیشرفت کرد. آشنایی و گنجاندن نظرهای نویسندگان بزرگی که در این باره آثاری دارند، مؤثر است (سایت خیرگزاری مهر، نقش مغفول مانده حاکمیت در ترویج حجاب، کد خبر ۵۵۶۲۰۷۷، ۱۴۰۱/۰۵/۲۳).

همچنین آموزش و پرورش باید به کمک حوزه‌های علمیه در سطح مدارس با برگزاری کارگاه‌های آموزشی، اردوهای ویژه، مهارت‌های حجاب و اصلاح رفتارها، به‌خصوص از دوره دبستان به این امر مهم بپردازد. مراکز پژوهشی، حوزوی و دانشگاهی در ریشه‌یابی و ارائه مدل‌ها و راهکارهای اصلاح الگو، بسیار تاثیرگذار خواهند بود (فلاح تفتی، ۱۴۰۱: ۳۱۹/۱).

۲-۴. تشویق زنان محجبه

در تربیت اسلامی، روش تشویق به‌عنوان امری مسلم پذیرفته شده است. کتاب آسمانی ما، قرآن مجید نقش تشویق را گوشزد کرده است و می‌فرماید: ﴿وَأَدْخِلْ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ؛ و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند به بهشت‌هایی درآورده می‌شوند که از زیر درختان آن جویبارها روان است که به اذن پروردگارشان در آنجا جاودانه به سر می‌برند و درودشان در آنجا سلام است﴾ (ابراهیم: ۲۳).

در گسترش امر حجاب هم می‌توان از روش تشویق به‌صورت‌های گوناگون استفاده کرد. از طرفی امام علی علیه السلام در فرمان تاریخی خود به مالک اشتر که او را به فرمانروایی مصر برگزیده بود دستور می‌دهد که «وَلَا يَكُونَنَّ الْمُحْسِنُ وَالْمُسِيءُ عِنْدَكَ بِمَنْزِلَةِ سَوَاءٍ، فَإِنَّ فِي ذَلِكَ تَزْهِيْدًا لِأَهْلِ الْأَحْسَانِ فِي الْأَحْسَانِ، وَتَدْرِيْبًا لِأَهْلِ الْأَسَاءَةِ عَلَى الْأَسَاءَةِ وَالزِّمُّ كُلُّهُ مِنْهُمْ مَا أَلْزَمَ نَفْسَهُ؛ مبدا نیکوکار و بدکار پیش تو یکسان باشند. زیرا چنین روشی نیکوکار را از کار نیک دور می‌سازد و بدکار را به کار بد سوق می‌دهد» (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

پس تشویق و تحسین برای همه افراد امری ضروری است. البته باید بین عمل و میزان تشویق رعایت شود تا اثر مطلوب را داشته باشد، تشویق و قدردانی از زنان محجبه، می‌تواند به تقویت انگیزه آن‌ها برای حفظ حجاب و تشویق سایر زنان به این امر کمک کند. پس در اجرای امر حجاب در جامعه اسلامی، حکومت اسلامی نیز باید از روش تشویق استفاده کند. حاکمیت اسلامی می‌تواند با ایجاد جوایز، تقدیرنامه‌ها و تسهیلات ویژه برای زنان محجبه، به آن‌ها نشان دهد که به تلاش‌های آن‌ها ارزش قائل است.

باید حکومت، فضایی را در ادارات سازمان‌های دولتی، بانک‌ها و... ایجاد کند تا کسانی که عفاف را ارج می‌نهند و حجاب را رعایت می‌کنند، از منزلت اجتماعی و احترام برتر و بیشتری برخوردار باشند و در نقطه مقابل کسانی که در عمل، حدود را رعایت نمی‌کنند، از منزلت کمتری برخوردار باشند. با فراهم آمدن چنین شرایطی، حفظ عفاف و رعایت حجاب، سودمندتر و به صرفه‌تر خواهد بود و عموم انسان‌ها با توجه به این مطلب، به سمت این هدف کشیده خواهند شد. در مقابل اگر حکومتی به این مسئله مهم توجه نکند و این مسئولیت اساسی را انجام ندهد و برخورد تحقیرآمیز با زنان و دختران محجبه صورت گیرد و از سوی جامعه مورد سرزنش قرار گیرند، در چنین وضعیتی و عکس‌العمل‌های پرخاش‌گرانه، در واقع نیاز به احترام و عزت نفس افراد محجبه خدشه‌دار شده و آن‌ها در پی کسب احترام، خود را با فشارهای هنجاری تطبیق داده و حجاب را کنار می‌گذارند. چون حفظ حجاب، محتاج اعتقادی راسخ و گرایش واقعی است؛ که همه افراد محجبه واجد این ویژگی نیستند (فلاح تفتی، ۱۴۰۱: ۲۲۳/۱ و ۲۳۴).

۲-۱-۵. فرهنگ‌سازی برای ازدواج آسان

از نظر اسلام هیچ بنایی نزد خدای متعال محبوب‌تر از ازدواج و تشکیل خانواده نیست. همان‌طور که رسول گرامی اسلام ﷺ در توصیف خانواده فرموده است: «ما بُنِيَ فِي الْإِسْلَامِ بِنَاءً أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ، وَأَعَزَّ مِنَ التَّرْوِيجِ؛ در اسلام هیچ بنایی ساخته نشد که نزد خداوند عزوجل محبوب‌تر و ارجمندتر از ازدواج باشد» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۲۲/۱).

و خداوند می‌فرماید: ﴿وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْزِمَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ؛ بی همسران خود و غلامان و کنیزان

درستکاران را همسر دهید اگر تنگدستند، خداوند آنان را از فضل خویش بی نیاز خواهد کرد و خدا گشایشگر داناست» (نور: ۳۲).

یکی از دلایل تأکید اسلام در امر ازدواج این است که زنان بی همسر که دارای اعتقاد و ایمان سست هستند؛ در معرض آسیب خروج از حریم عفاف و حجاب هستند. شهید مطهری از زن خانواده گریز که بدون رعایت اصل عفاف در جامعه حضور می‌یابند، به شخص بی بهای دارای نقش تعبیر کرده است (هدایت‌نیا، ۱۳۹۶: ۴۲/۲ و ۴۳).

از طرفی یکی از موجبات سعادت خانواده‌ها این است که تقیدات زائد و تجملات زیاد و پرداختن بیش از اندازه لازم به امور مادی از زندگی‌ها دور شود و زندگی از ابتدا با ساده زیستی شروع شود تا زمینه ازدواج آسان همه جوانان فراهم شود (کربلایی، ۱۳۹۰: ۱۰۹/۹).

۲-۱-۶. امر به معروف و نهی از منکر

خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾؛ و باید از میان شما گروهی مردم را به نیکی دعوت کنند و به کار شایسته وادارند و از زشتی بازدارند و آنان همان رستگارانند» (آل‌عمران: ۱۰۴).

از آنجا که وظیفه حکومت دینی، اجرای شریعت اسلامی است، پس نباید حکومت اسلامی نسبت به رواج منکرات و ترک معروفات بی تفاوت باشد و هیچ‌گونه مسئولیتی احساس نکند. چنان‌که سیره حکومتی رسول خدا ﷺ و ائمه معصومین علیهم‌السلام بر امر به معروف و نهی از منکر بوده است و مرتبه اقدام عملی به این وظیفه شرعی بر عهده حاکم اسلامی گذاشته شده است (الزام حکومتی حجاب، سایت ویکی‌فقه (۱۳۹۹/۰۸/۱۹)).

امر به معروف و نهی از منکر اصلی‌ترین وظیفه اخلاقی و اسلامی افراد در جامعه است. این مفهوم در قرآن کریم و روایات اهل‌بیت علیهم‌السلام مورد تأکید قرار گرفته است و اهمیت بسیاری برای تربیت و اصلاح انسان‌ها در جامعه دارد. امر به معروف، دستور دادن به کارهایی است که در اسلام مورد تأیید و تشویق قرار گرفته‌اند و به نشانه خوبی و عدل و انصاف و عمل درست محسوب می‌شوند. به‌عنوان مثال، کمک به نیازمندان، عدالت در رفتار اجتماعی، رعایت حقوق بشر و غیره. نهی از منکر هم، درست برعکس امر به معروف، به منع کردن از کارهایی که اخلاقی

نیستند و طبق اصول اسلام مورد نفرت و ردیابی قرار می‌گیرند، می‌پردازد. تاثیر امر به معروف و نهی از منکر در اصلاح جامعه بسیار قابل توجه است. با اجرای این مفهوم، جامعه به فرایندی از اصلاح می‌پردازد و اخلاق افراد در جامعه بهبود می‌یابد. امر به معروف و نهی از منکر به افراد کمک می‌کند تا در مسیر راه اسلام و اخلاق صحیح قدم بردارند و از اقدامات ناپسند و ضد اخلاقی خودداری کنند. همچنین، امر به معروف و نهی از منکر باعث تقویت وحدت و همبستگی در جامعه می‌شود. زیرا با اعمال اصلاحات اخلاقی و جلوگیری از اعمال ناپسند، جامعه به یک بنای تخریب‌ناپذیر در برابر چالش‌ها، فساد و بد اخلاقیات تبدیل خواهد شد. به طور کلی، امر به معروف و نهی از منکر نقش بسیار مهمی در اصلاح و بهبود جامعه اسلامی دارد. این اصول اخلاقی در جمعیتی همچون جامعه‌های اسلامی که بر پایه اعتقادات و ارزش‌های اسلامی تشکیل شده‌اند، باید به طور فعال و همیشگی اجرا شوند تا تاثیرات قابل ملاحظه‌ای بر تربیت و اصلاح انسان‌ها داشته باشند. پس به علت این که بی‌حجابی در جامعه اسلامی در حال گسترش است، حاکمیت باید در این مورد اقدامات لازم را به عمل آورد و با امر به معروف و نهی از منکر از بی‌حجابی ممانعت کرده و الگوی مطلوب را در جامعه گسترش بدهد (فلاح تفتی، ۱۴۰۲: ۱).

۲-۲. مسئولیت اجتماعی - اقتصادی حاکمیت در امر حجاب

از آنجایی که حاکمیت از نظر اقتصادی نقش بسیار مؤثری در امر حجاب دارد، به تبیین چند راهکار پرداخته می‌شود.

۲-۲-۱. حمایت مالی حکومت در امر ازدواج جوانان

اسلامی مسئولیت حفظ سلامت جامعه را بر عهده دارد و ازدواج به موقع افراد، از انجام بسیاری از معضلات اجتماعی از جمله بی‌حجابی و بدحجابی و اشاعه فحشا، جلوگیری می‌کند. در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: «مَنْ زَوَّجَ أَعْرَبًا، كَانَ مِمَّنْ يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ کسی که مجردی را تزویج کند و امکان ازدواج او را فراهم نماید، از کسانی است که در قیامت خداوند به آنان نظر لطف می‌کند» (عاملی، ۱۴۱۲: ۴۵/۲۰).

از طرفی عده زیادی از جوانان به علت مشکلات اقتصادی و گرانی مسکن و مایحتاج زندگی، از ازدواج سر باز می‌زنند. در قرآن کریم هم بارها برای فراهم کردن نیازهای اساسی مردم اشاره شده است. بنابراین وظیفه حکومت این است که برای تسهیل امر ازدواج و تشکیل خانواده، کوشا و پویا باشد. به‌عنوان مثال، برطرف کردن نیازهای اقتصادی در خوراک و پوشاک، ارتقاء سطح وام ازدواج و کنترل قیمت مسکن، تامین اجتماعی، اشتغال و رفع بیکاری، از جمله وظایف مهم حاکمیت است. همچنین وزارت ورزش و جوانان با ارائه تسهیلات قرض الحسنه، می‌تواند به جوانان در آستانه ازدواج کمک کند؛ تا این امکانات مادی، جوانان را به تشکیل خانواده ترغیب کند.

همچنین از دیگر وظایف حاکمیت، ساخت واحدهای مسکونی با قیمت مناسب برای زوج‌های جوان، پرداخت یارانه‌های ماهیانه به زوج‌های جوان، برای کاهش هزینه‌های زندگی، ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب برای جوانان به ویژه زوج‌های جوان است تا زمینه ازدواج به موقع فراهم شود. چون بعضی از زنان مسلمان مجرد برای خودنمایی از داشتن حجاب ممانعت می‌کنند. بنابراین حکومت با رفع مشکلات اقتصادی جوانان و تسهیل در امر ازدواج، می‌تواند گامی بلند در تشکیل خانواده جوانان و به تبع رفع بی‌حجابی، بردارد.

۲-۲-۲. محروم کردن زنان بی حجاب از خدمات اجتماعی

هر کشوری دارای قانون خاص خودش است و از آنجا که در ایران حجاب قانون است، ولی برخی از زنان این قانون را زیر پا گذاشتند. برای ممانعت از بی قانونی در جامعه اسلامی، حاکمیت نقش زیادی دارد. مسلماً دستگاه خدماتی برای عدم خدمات به این افراد نیازی به تصویب قانون و ابلاغ ندارد. از این رو کسی که خدمات دهنده است، نباید به کسی که حجاب رارعايت نمی‌کند، خدمات بدهد (بدحجاب‌ها از خدمات اجتماعی محروم شوند، سایت خبر آنلاین، کدخبر ۱۷۰۱۹۹۶، ۱۴۰۱/۰۹/۱۱).

به‌عنوان مثال، بانک‌ها از دادن خدمات رفاهی از جمله دادن وام به زنان بی حجاب خودداری کنند. قطع کردن بن اقتصادی توسط وزارت اقتصاد از زنان بی حجاب و همچنین ایجاد محدودیت در استفاده از وسایل حمل و نقل عمومی از جمله اتوبوس و مترو و جریمه کردن خودروهای زنان بی حجاب و ممنوعیت خروج از کشور و محرومیت‌های استخدای از دیگر

راه‌های موثر در رفع بی‌حجابی است.

پس بی‌حجاب باید از گرفتن خدمات اجتماعی محروم شود و این باعث می‌شود در رعایت حجاب تا حد زیادی تاثیرگذار باشد.

اگرچه محروم کردن زنان بی‌حجاب از خدمات اجتماعی به‌عنوان یکی از راهکارهای مقابله با بی‌حجابی مطرح می‌شود، اما این روش دارای چالش‌ها و انتقادات جدی است. از جمله این چالش‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. تبعیض جنسیتی: این اقدام ممکن است به‌عنوان تبعیض جنسیتی تلقی شود و به جای تشویق به حجاب، باعث ایجاد واکنش‌های منفی و مقاومت شود.

۲. کاهش اعتماد عمومی: این روش ممکن است به کاهش اعتماد عمومی به حکومت و ایجاد شکاف بین حاکمیت و مردم منجر شود.

۳. نقض حقوق بشر: محروم کردن افراد از خدمات عمومی به دلیل پوشش، ممکن است به‌عنوان نقض حقوق بشر تلقی شود.

۲-۳-۲-۳. حمایت مالی حکومت به طراحان و تولیدکنندگان لباس‌های مناسب حجاب

اگر در جامعه لباس‌های مناسب و با قیمت خوب و مطابق با الگوی مطلوب زن مسلمان در اختیار باشد؛ زنان مسلمان راحت‌تر می‌توانند از آن‌ها استفاده کرده و حجاب اسلامی را رعایت کنند. بنابراین باید حاکمیت در این مورد توجه و اقدامات لازم را به‌عمل آورد. به‌عنوان مثال، استفاده از ظرفیت‌های قانونی مالیاتی در جهت تشویق مراکز تجاری و تولیدی و خدماتی و بازرگاری و تسهیل در صدور مجوزهای کسب و کار خانگی و همچنین کاهش هزینه تامین مواد اولیه تولید و کاهش هزینه‌های گمرکی و ایجاد فرصت‌های مناسب برای عرضه عمومی پوشاک متناسب با سبک زندگی اسلامی خانواده محور و فرهنگ عفاف و حجاب در رسیدن به این هدف نقش موثری دارد (لایحه عفاف و حجاب، سایت تابناک، کدخبر ۱۱۹۴۱۲۲، ۱۴۰۲/۰۶/۲۹).

بنابراین حاکمیت با دادن تسهیلات لازم در ارتباط با تولید پوشاک اسلامی می‌تواند نقش بسیار زیادی در اجرای حجاب اسلامی داشته باشد.

۲-۳. مسئولیت اجتماعی - سیاسی حاکمیت در امر حجاب

حاکمیت علاوه بر نقش فرهنگی و اقتصادی، از لحاظ سیاسی نیز مسئولیت زیادی در امر حجاب دارد که به توضیح چند مورد پرداخته می‌شود:

۲-۳-۱. ایجاد قوانین کارآمد و مناسب برای تنبیه زنان بی حجاب

مسئولیت و نقش حکومت در مقابله با منکراتی که ارتکاب آن‌ها به نوعی سبب آسیب‌های اجتماعی و اشاعه فساد و مخالف مصالح عامه است، بسیار سنگین است و باید با قرار دادن مجازات‌ها و تعزیرات و سازو کارهای مناسب از ارتکاب آن‌ها جلوگیری نماید. چون عدم ممانعت حکومت از آنچه مخالف مصالح عمومی و حقوق مردم است، جامعه را مورد مخاطره قرار می‌دهد و قطعاً این امر مورد رضایت شارع نخواهد بود. البته نوع و مقدار تعزیر به صلاح‌حدید حاکم واگذار شده است (حق‌شناس، ۱۳۹۵: ۱۶۱/۲ و ۱۶۲). پس حاکمیت در تنبیه کسانی که به قانون احترام نمی‌گذارند باید کوشا و جدی باشد؛ تا از گسترش بی حجابی جلوگیری شود.

۲-۳-۲. ممانعت از واردات لباس‌های ممنوعه

در جامعه اسلامی به خاطر تهاجم فرهنگی از سوی غرب و الگوگیری از انواع مدل‌های نامناسب غربی‌ها، زنان مسلمان از داشتن حجاب فاصله گرفته‌اند. در حالی که اگر حاکمیت از واردات لباس‌های خلاف شان زن مسلمان، جلوگیری کند، باعث می‌شود زنان به سبک لباس‌های اسلامی روی بیاورند و حجاب را رعایت کنند.

برای رسیدن به هدف، حاکمیت باید در واردات لباس‌های ممنوعه و مجسمه و عروسک و مانکن و تابلو و سایر محصولات مروج برهنگی، بی‌عفتی و بی حجابی، نظیر نقاشی و فرش و کتاب و مجله از مبادی گمرکی، مناطق آزاد تجاری-صنعتی ممانعت لازم را به عمل آورد (لایحه عفاف و حجاب، سایت تابناک، کدخبر ۱۱۹۴۱۲۲، (۲۹_۰۶_۱۴۰۲)).

بنابراین یکی دیگر از وظایف حاکمیت در اجرای امر حجاب، مداخله جدی در واردات لباس‌های مخالف شان زن مسلمان است.

نتیجه‌گیری

نتیجه تحقیق حاضر نشان می‌دهد که نهاد حاکمیت می‌بایست نقش فعال‌تری در زمینه تبیین و ترویج حجاب ایفا کند تا بتواند الگویی مطلوب از زن مسلمان را در سطح جامعه گسترش دهد. در این راستا، حکومت اسلامی واجد مسئولیت‌هایی متنوع در ابعاد گوناگون است که به‌طور خلاصه در سه حوزه فرهنگی، اقتصادی و سیاسی قابل تبیین است:

الف) مسئولیت فرهنگی

نقش حاکمیت در این بُعد شامل تبیین و ترویج حجاب با استناد به آیات قرآن کریم و روایات اسلامی، به‌عنوان یک فریضه دینی و الزام اجتماعی است. همچنین، وظیفه‌ی امر به معروف و نهی از منکر، ارتقای سطح آگاهی عمومی، و سوق دادن داوطلبانه زنان به رعایت حجاب شرعی از دیگر وظایف فرهنگی حاکمیت به‌شمار می‌رود.

ب) مسئولیت اقتصادی

در حوزه اقتصادی، حاکمیت موظف است با حمایت از تولیدکنندگان داخلی، زمینه‌ی دسترسی آسان زنان به پوشش اسلامی مناسب، با طراحی‌های شایسته و قیمت‌گذاری منصفانه را فراهم آورد. چنین تدابیری می‌تواند موانع اقتصادی موجود در مسیر رعایت حجاب را کاهش داده و از ایجاد بهانه برای عدم التزام به آن جلوگیری کند.

ج) مسئولیت سیاسی

از منظر سیاسی، حاکمیت باید ضمن اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر، با استفاده از سازوکارهای قانونی و نظارتی، با هنجارشکنان در عرصه پوشش برخوردی متناسب داشته باشد. همچنین، جلوگیری از ورود و عرضه پوشاک مغایر با ارزش‌های اسلامی و فراهم‌سازی بسترهای مناسب برای ترویج فرهنگ حجاب از جمله الزامات این حوزه به‌شمار می‌آید. اتخاذ تدابیر مؤثر و کارآمد در این زمینه ضرورتی انکارناپذیر است.

با این حال، شواهد موجود حاکی از آن است که راهکارهای ارائه‌شده به‌تثابی کفایت نمی‌کنند؛ لذا نهاد حاکمیت باید با نگاهی جامع‌نگر و تعهد به مسئولیت‌های خود در ابعاد فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، به‌طور هماهنگ و نظام‌مند در حل مسائل مرتبط با حجاب ایفای نقش کند.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۷۶). ترجمه محمد مهدی فولادوند، قم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- نهج البلاغه (۱۳۷۹). ترجمه محمد دشتی، قم، بی‌نا.
۱. حر عاملی، محمد حسن (۱۴۱۲). وسایل الشیعه، چ ۴، قم، مؤسسه آل‌البتی.
  ۲. حق‌شناس، سید جعفر (۱۳۹۵). نظام اسلامی و مسئله حجاب، قم، پژوهشکده زن و خانواده.
  ۳. راغب اصفهانی، حسین (۱۴۱۲). المفردات، چ ۱، دمشق، دارالقلم.
  ۴. شرتونی، سعید (بی‌تا). أقرب الموارد فی فصیح العربیة و الشوارد، بی‌جا، بی‌نا.
  ۵. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۸۳). تفسیر المیزان، چ ۹، تهران، دارالکتب السلامیه.
  ۶. طریحی نجفی، فخرالدین (بی‌تا). مجمع البحرین، ترجمه الحسینی، بی‌جا، بی‌نا، مرتضوی.
  ۷. علی اکبریان، حسنعلی (۱۳۸۶). مبانی مسئولیت حکومت اسلامی در ترویج حجاب، فقه، سال ۱۴، ش ۵۱-۵۲.
  ۸. عمید، حسن (۱۳۷۷). فرهنگ عمید، چ ۱۱، تهران، امیرکبیر.
  ۹. فلاح تفتی، فاطمه (۱۳۹۷). حاکمیت، حجاب و عفاف، چ ۱، تهران، پژوهشکده فرهنگ و اسلام.
  ۱۰. فلاح، بهنام (۱۴۰۲). امر به معروف و نهی از منکر، تاثیر آن در کاهش جرائم و اصلاح جامعه، ششمین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی، اردیبهشت.
  ۱۱. کربلایی، محسن و جمعی از محققین (۱۳۹۰). گزیده بیانات رهبر معظم انقلاب: آیت‌الله سید علی خامنه‌ای؛ زن و بازیابی هویت حقیقی، چ ۹، تهران، انقلاب اسلامی.
  ۱۲. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). بحار الانوار، چ ۱، تهران، اسلامی.
  ۱۳. معین، محمد (۱۳۵۱). فرهنگ معین، چ ۱، تهران، امیرکبیر.

۱۴. هدایت‌نیا، فرج‌الله (۱۳۹۶). *الگوی سوم، الگوی رفتاری زن در خانواده و جامعه*، تهران، لشکر فرشتگان.
۱۵. سایت تابناک، نمایندگان مجلس شورای اسلامی، *لایحه عفاف و حجاب*، (۱۴۰۲/۰۶/۲۹). کد خبر ۱۱۹۴۱۲۲. www.tabnak.ir.
۱۶. سایت خبر آنلاین، عنابستانی، علی اصغر (۱۴۰۱/۰۹/۱۱). *بی حجاب‌ها از خدمات اجتماعی محروم شوند*، کد خبر ۱۷۰۱۹۹۶. www.khabaronline.
۱۷. سایت خبرگزاری جمهوری اسلامی، قزوینیان، علی اکبر (۱۴۰۱/۰۶/۱۴). *تبلیغ و تبیین حجاب*، کد خبر ۸۴۸۷۵۷. www.irna.ir.
۱۸. سایت خبرگزاری مهر، چراغلو، مشکوه (۱۴۰۱/۰۵/۲۳). *نقش مغفول مانده حاکمیت در ترویج حجاب*، تهران: کد خبر ۵۵۶۲۰۷۷. www.mehrnews.com.
۱۹. سایت ویکی فقه، گروه پژوهشی ویکی فقه (۱۳۹۹/۰۸/۱۹). *الزام حکومتی حجاب*. www.fa.wikifegh.
۲۰. حسینی ارسنجانی، سید محی‌الدین، روزنامه آرمان امروز (۱۴۰۲/۰۵/۱۸). *ضرورت حجاب*، شناسه خبر ۹۳۹۹. www.armandaily.ir.

